

Magyar Zsolt (1975) PhD-hallgató a Pécsi Tudományegyetem Régészeti Tanszékén. Kutatási területe a továbbélő bennszülött települések története Pannoniában, valamint a késő római temetkezések, különösen a sírépületek tipológiája és kutatástörténete.

Késő kelta és római kori bennszülött telep a Bátaszék–Körtvélyes-dűlőben

Magyar Zsolt

A későbbi római provincia, Pannonia területén a késő kelta, La Tène D-korban néhány erősített, magaslati központ körül csoportosultak egy-egy kelta törzs síkvidéki telepei. A római hódítással azonban a magaslati telepeket megszüntették, a bennszülött lakosság számára új falvakat létesítettek. Mindazonáltal a késő kelta kori települések egy része a római hódítás után is továbbélt, elsősorban a római városoktól távol fekvő területeken, vagy éppen a katonai központokat kiszolgálva. Ezekben a továbbélő telepeken a leggyakoribb épülettípus továbbra is a vaskorít követő, lekerekített sarkú, félig földbe mélyített, paticsfalú ház maradt. A házakban általában nem volt tűzhely, de gyakoriak voltak a szabadtéri kemencék. A lakóépületekhez kutak, műhelyek és egyéb gazdasági épületek kapcsolódtak. A továbbélő bennszülött települések természetesen mezőgazdasági jellegűek voltak, de fazekasiparuk is jelentős volt, ezek emlékei az edényégető kemencék; illetve, esetenként, üveg- és vasfeldolgozással is foglalkoztak, amivel valószínűleg a helyi igényeket elégítették ki. A markomann háborúkat követően a telepek nagy része elnéptelenedett, azok a kelta falvak pedig, ahol a lakosság helyben maradt, betagozódtak a római nagybirtokos rendszerbe, lakóik *colonus*okként éltek tovább. A Kr. u. 4. században ezeken a korábbi kelta telepeken a földbe mélyített kunyhókat nagyobb felszíni épületek váltották fel, és a római *horreum*ok mintájára megjelentek a facölöpökön álló gabonatarló épületek is.

Sokáig csak a szörványtelepekből lehetett következtetni a római korban is továbbélő késő kelta települések létre, azonban az 1970-es években kutatástörténeti áttörést jelentett Gabler Dénes ásatása, amely a Kapos folyó mellett fekvő Szakály – Réti földek elnevezésű lelőhelyen zajlott 1973 és 1982 között. Itt egy késő kelta falu került elő, amely megérte a római hódítást, és zavartalanul működött még a Kr. u. 2. században is, anélkül hogy a római életforma komolyabb hatással lett volna az itt lakók életére. Csak a Kr. u. 3. század elején vált erőteljesebb a romanizáció a településen, amely a La Tène-D jellegű kerámia eltűnésével és a pénzforgalom megindulásával járt, valamint ekkor váltották fel a földbe mélyített kunyhókat a felszíni

épületek. A későbbi regionális kutatás kimutatta, hogy a szakályi település nem volt kivételes, mivel a vaskor végén a kelták által sűrűn lakott Kapos völgyére egészében jellemző volt a romanizáció szinte teljes hiánya. A Kr. u. első két évszázadban hiányoznak a feliratos emlékek és a villagazdaságok, továbbá kevés az előkerült provinciális kerámianyag mennyisége is. Hasonló jelenségeket figyeltek meg Zala megyében, valamint a Balaton déli partján is, ahol feltételezések szerint a síkvidéki késő kelta telepeknek legalább egyharmada továbbélhetett a római kor első két évszázadában. Az 1990-es és 2000-es években az autópálya-ásatások és egyéb, nagyberuházásokhoz kapcsolódó projektek beindulásával újabb településeket tártak fel, azonban ezek teljes publikációja a budaörsi és pátyi *vicus* ki-vételével még nem készült el.

Nagyberuházás előtti megelőző feltárásként került sor a Bátaszék–Körtvélyes-dűlőben, a Lajvér-patak közelében található, továbbélő bennszülött telep részleges feltárására is a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat által, 2007–2008-ban, 27 000 m²-en. A lelőhely ezt megelőzően ismeretlen volt, csak a beruházás előtt kötelezően elkészítendő örökségvédelmi hatástanulmányhoz kapcsolódó terepbejárás során került felfedezésre 2006-ban (56. sz. főút Tolna megyei szakasza korszerűsítésének munkálatai: 1/A – 1/B lelőhely). 2007-ben kezdődhetek el az itt azonosított, több korszakhoz tartozó lelőhelyen a megelőző feltárások az 56-os út ívkorrekciójához kapcsolódóan, egy több mint 800 méter hosszú szakaszon, 40 méteres szélességben (1. kép). Már az előzetes örökségvédelmi hatástanulmányból is kiderült, hogy őskori és római kori megtelepedéssel számolhatunk a lelőhelyen, azonban a feltárás során, Árpád-kori és későbbi objektumok is előkerültek. A 2007 augusztusától 2008. június végéig tartó ásatáson mintegy 1400 objektumot tártunk fel, melyek gyakran kerültek elő egymásba ásva, illetve egymás felett (2. kép). A legfelső rétegeket súlyosan károsította a modern kori földművelés.

A terület legkorábbi, még természetes eredetű objektuma az ős-Lajvér-patak egykori, lefűződött holtága volt, amely valamikor a legutolsó jégkorszakban (Kr. e. 10 000 előtt) fel-

* A kutatás a TÁMOP-4.2.4.A/2-11/1-2012-0001 azonosító számú, „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program” című kiemelt projekt keretében zajlik. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg. Köszönöm Ottományi Katalin hasznos szakmai tanácsait, és Bicskei József, Farkas Gábor, Tugya Beáta, valamint Varga Gábor segítségét az illusztrációk elkészítésében.

1. kép. A lelőhely északi része feltárás közben (Farkas Gábor fotója)

töltődött. A legelső, még inkább tanyasias jellegű település a késő rézkorban (Kr. e. 3400–2900 körül) a feltöltődött holtág közvetlen közelében alakult ki. Elsősorban különböző rendeltetésű gödrök kerültek felszínre, a rézkori temetőt nem találtuk meg, de a település objektumai között néhány zsugorított csontváz feküdt kerek és hosszúkás gödrökben. A Baden-kultúra jellegzetes, V alakú árkolással díszített félgömbös táljai, amphora alakú edényei, valamint agancseszközök jellemzik ezt a korszakot. Az ezt követő időkből az ásatási terület különböző pontjain szórványként kora bronzkori, úgynevezett álszinegdíszes kerámiatöredékek kerültek elő (Kisapostag-kultúra), valamint középső bronzkori seprűzött díszű és „rádlis” motívummal díszített töredékek; ezeket azonban nem tudtuk objektumhoz kötni. A késő bronzkor folyamán a terület való-

nagyrészt kívül eshetett az ásatási területen. Késő bronzkori és kora vaskori (Halstatt-kori) leletekkel együtt került elő egy épületből egy különös jelentőségű, egyedi kiképzésű, nagyméretű, megközelítőleg téglalap alakú agyagpecsétlő, amely a szkíta korra datálható (Kr. e. 500–600). A pecsétlő díszített oldalán két széles és mély, geometrikus vonalakkal kialakított griff látható, a nagyobb griff szinte a tárgy teljes felületét kitölti. A mitikus állatnak hosszú, karcsú nyaka van, amely arányaiiban jól illeszkedik a szintén hosszú, karcsú testhez. Az állat keskeny, kis bojtban végződő, felkunkorodó farka a ragadozó nagymacskafélékére hasonlít. A griff szárnya a teste fölött kiterjesztve látható, a tollazatot párhuzamos vízszintes bemélyítésekkel jelezték. A nagyméretű fantasztikus lény hasa alatt egy griff-fiókát ábrázoltak, amelynek feje tarajos madárféjre hasonlít. A hátlap közepéhez vízszintes állású, téglalap alakú, átlukasztott fül kapcsolódik.

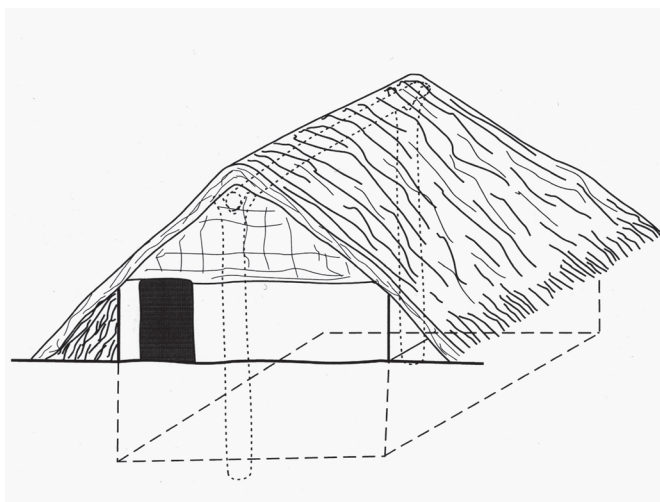
2. kép. A lelőhely feltételezhető kiterjedése és a feltárt terület

A vaskor végén, a Kr. e. 1. században a kelta *hercuniates* törzs telepedett le a környéken, amelynek egy, a teljes ásatási területen végighúzódó, sőt azt kiterjedésében is haladó, falusias jellegű települését tartuk fel. A telep oszlopos szerkezetű, félig földbe mélyített alapú házakból, gödörházakból, műhelyekből, tároló-, munka- és agyagnyerő gödrökből, kemencékből, kutakból és árkokból állt. Az épületek felmenő falai vesszőfonatos, paticos szerkezetűek lehettek, legalábbis erre utal a sok előkerült vesszőfonat-lenyomatos paticsdarab. A szögletes és téglalap alakú házak többségénél a nyeregtetőt egymással szemközt álló ágafák tartották (3–4. kép). A nyeregtető lehetett földre támaszkodó sátozott, ebben az esetben csak a két oromfal volt vesszőfonatos paticsfal; vagy mind a négy oldalon épülhetett felmenő fal paticsból, esetleg gerendából. A házak másik típusa kör alaprajzú kunyhó vagy gödörház volt (5. kép), azonban ezeket sokszor nehéz megkülönböztetni az egyéb rendeltetésű, nagyméretű gödröktől, mivel felmenő faluk nem maradt meg.

A feltárás során sikerült azonosítani a település központi zónáját egy természetes magaslaton, amely az ásatási terület központi részére esett. A La Tène-kor jellegzetes nagyméretű hombárjai közül (6. kép) többet is találtunk, félig földbe ásva, eredeti helyzetében (*in situ*). Különös jelentősége van a lelőhelyen feltárt

3. kép. Félig földbe mélyített, nyeregtetős, kelta ház maradványa

4. kép. Félig földbe mélyített, paticsfalú kelta ház rekonstrukciója Ménfőcsanakról (Nagy Andrea rajza, Gabler 2003, 241 után)

5. kép. Kelta gödörház maradványa egy cölöphellyel

két, rostélyos edényégető kemencének, melyek szintén a La Tène-kor kerámiagyártásának jellegzetességeit mutatják (7. kép). Mind a rongtott agyagedény-töredékek, amelyek a kelta és a római kori objektumokból is előkerültek, mind a kelta kerámialeletek agyagösszetételének természettudományos elemzése több helyi kerámiaműhely létezését bizonyítja. A Dunántúlon a keltákkal terjedt el a lábbal hajtott gyorskorong, amellyel már a korábbiánál jobb minőségű agyagedényeket lehetett készíteni, az edényformák pedig egységesebbé váltak. A helyi kerámiaipar további emlékei a csontsimítók és mintázó eszközök.

Bár a településhez tartozó temetőt nem találtuk meg, a rézkorhoz hasonlóan volt olyan gödör, amelyben odahajított csontvázat találtunk. A közel 10 000 leltári tételre rúgó kerámiaanyag közt a leggyakrabban a nagyméretű kelta hombárok töredékei (közel 4000 tétel), S-profilú tálak (több mint 1000 tétel), grafitos, duzzadt peremű fazekak (8. kép), fésűzött díszítéssel (780 tétel) és kézzel formált fazekak (560 tétel) fordul-

6. kép. Nagyméretű kelta hombár (Bicskei József fotója)

7. kép. Kelta edényégető kemence
(a kemence kupolás teteje is megmaradt)

nak elő. Kisebb számban találtunk még egyéb tárolóedényeket, bikónikus edényeket, behúzott peremű tálakat, csuprokat, éles peremű tálakat, tojás alakú nagy edényeket besimított díszítéssel, mély félgömbös tálakat, fedőket, füles csészéket, bögréket, kantharosokat, szürke, felhúzott fülű, besimított korsókat, szűrőket, sütőtálakat, agyagüstöket, valamint orsógombokat, or-

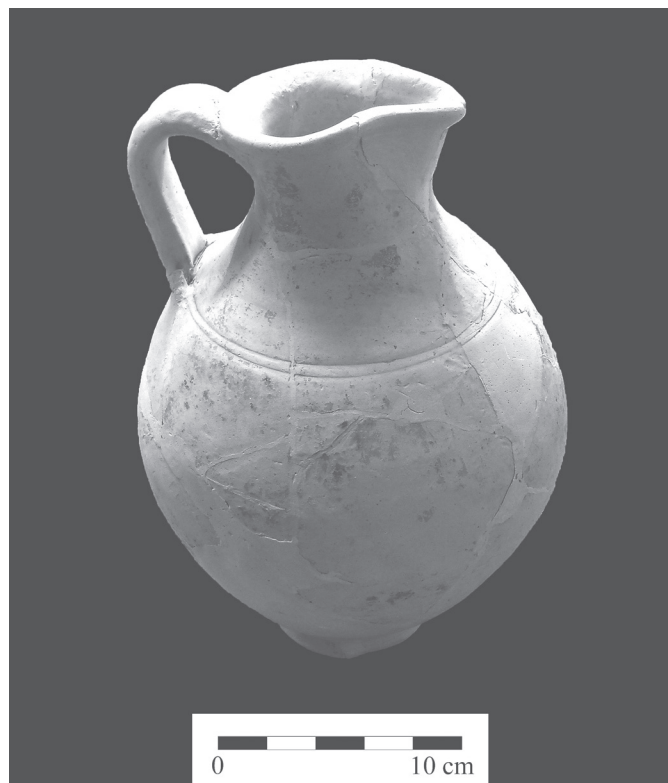

8. kép. Duzzadt peremű, kelta fészözött díszű fazék

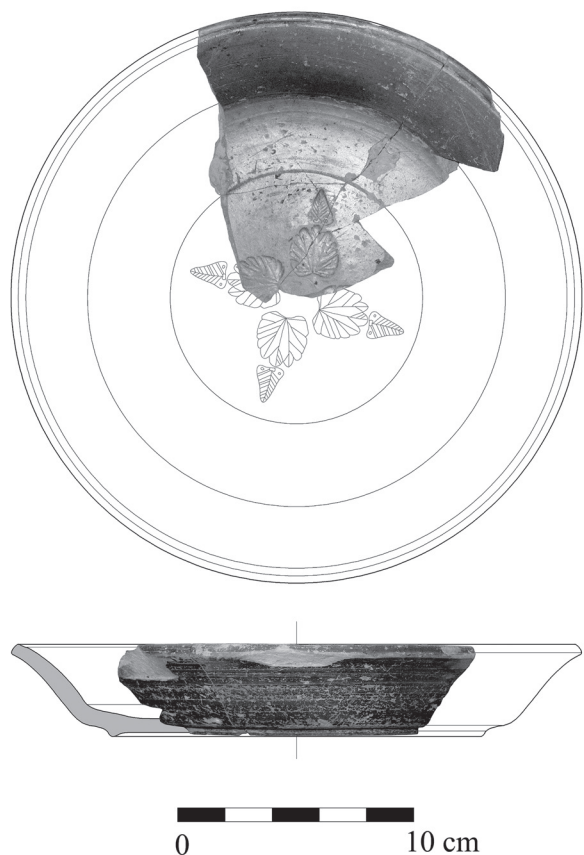
sókarikákat és szövőszéknehezékeket, amelyek a szövés-fonás fontos kellékei voltak. A kőből készült eszközök között első-sorban kézimalmokat, őrlő-, dörzs- és fenőköveket, valamint nehezékeket találtunk. A kétrészes, forgatható kézimalmot a kelták honosították meg a Dunántúlon, csakúgy, mint a már említett fazekaskorongot. Emellett kelta vaskések, bronz- és csontcsüngők, üvegkarperecek, üveg- és borostyángyöngyök is előkerültek, amelyek részben már importáltak, és így telepünk kereskedelmi kapcsolatainak emlékei.

A falu megélte a római hódítást és a markomann háború-kig zavartalanul élt tovább, megőrizve a korábbi építkezési jellegzetességeket és anyagi kultúrát, de kiegészítve azt a római hódítók jellegzetes tárgyaival. Több korábbi, késő kelta korban épített ház is elpusztult ekkor, gödreiket feltöltötték, és területét egyéb gazdasági célokra használták: tároló- vagy szemétdödröket ástak a helyükön. A kerámialeletek között továbbra is megtalálhatóak a kelta hagyományú formák (elsősorban a nagyméretű kelta hombárok, duzzadt peremű fazekak), de megjelentek a jellegzetes római főzőtálak, a *caccabusok* is. A Flavius–Domitianus-korban és az azt követő évtizedekben tűnnek fel az Isings 21-es formájú üvegpoharak, az amphorák, a narancssárga bevonatos korsók (9. kép), a pompeji vörös tálak utáinzatai és az ún. „pátkai tálak”. Ebben a korban terjednek el a tipikusan római dörzstálak, a Galliában gyártott *terra sigillata*-edények (Drag. 37-es és Drag. 44-es formájú tálak, Drag. 18/31-es formájú tányérok, Drag. 33-as típusú csészék) és azok provinciális utáinzatai is.

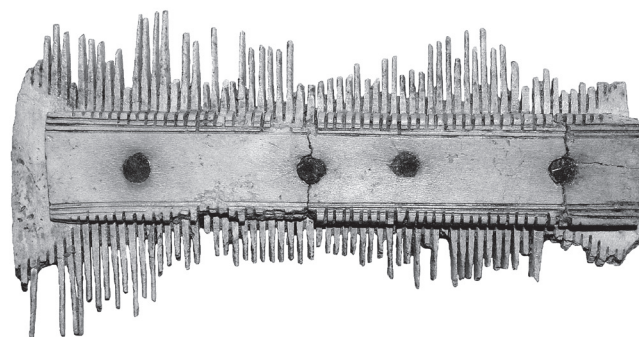
Különösen nagy számban fordultak elő bepecsételt díszű töredékek, illetve az ugyanehhez a csoporthoz tartozó, jellegzetes magassfényű, pannoniai bevonatos edények (*Pannonische*

9. kép. Narancssárga bevonatos, római korsó lóhere alakú kiöntőnyílással

10. kép. Bepecsételt levelekkel díszített, pannoniai gyártású tányér (Varga Gábor rajza)

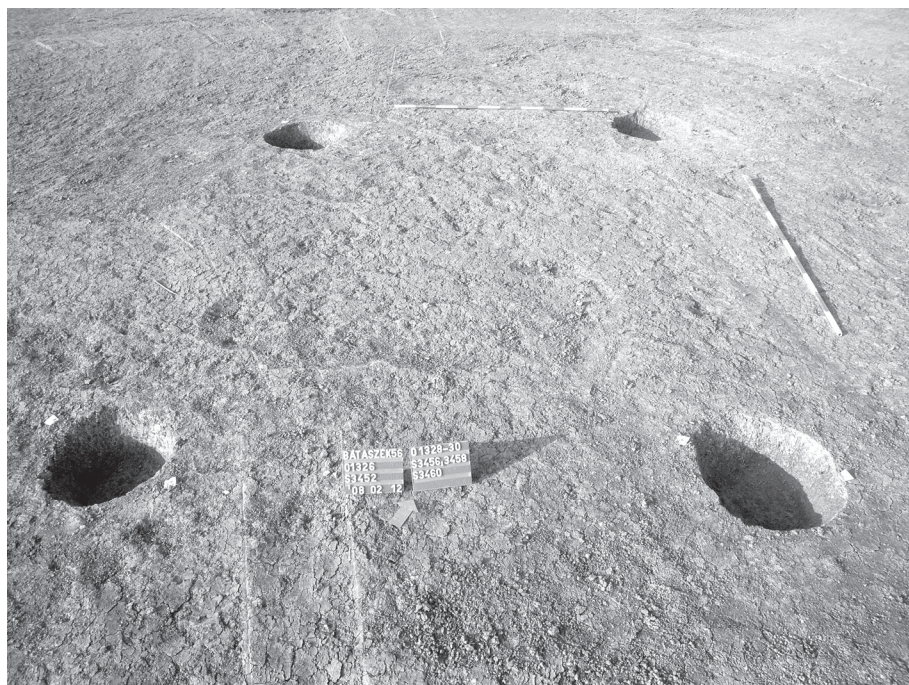

11. kép. Római kori csontfésű (Tugya Beáta fotója)

Glanstonware) töredékei (10. kép), melyek a Kr. u. 1. század utolsó negyedében jelentek meg. Tányérok, gömbölyű peremű tálak (ez utóbbiak a *terra sigillata*-formákat utánozzák) és egyéb tálak a leggyakoribbak, némelyek rovátkolt díszítéssel. A nagyszámú kerámialeleten kívül örlőkő-, dörzskő- és fenőkő-töredékek, bronz övveretek, fibulák, vascsatok, kések, szegek, mécsesek, csontfüggők, csontfésűk (11. kép) és üvegedények kerültek elő. Külön kiemelendő egy zárt leletösszefüggésben talált Aucissa-fibula (12. kép), egy Loeschke X. típusú mécses és egy Bojović 549/554-es típusú amphora töredéke. Mindezek már a római életforma kellékei, hiszen ahogy dörzstálra a római ételek elkészítéséhez volt szükség, a mécsessel való világítás is római szokás volt, amelyhez olajat használtak, az amphorában pedig import bor érkeztetett. A borivás inkább római szokás volt, hiszen a kelták hagyományosan sörivő népként ismertek. A Kr. u. 2. században jelennek meg a lóhere formájú kiöntős korsók, a kétfülű, sávosan festett korsók, gyakorivá válnak a behúzott peremű lapos tálak, a továbbra is használt kelta hombárok pereme belül pedig gyakran

12. kép. Aucissa fibula a Kr. u. 1. századból (Bicskei József fotója)

13. kép. Felszíni oszlopszerkezetes épület

kátrányos – valószínűleg az edény légmentes lezárásához volt erre szükség. Bár pénzforgalomról nem beszélhetünk, egy kora római *as* került elő egy Kr. u. 1. századi gödörből.

A kora római település Kr. u. 1–2. századi, félig földbe mélyített, négyszögletes, paticsfalú házai különösebb rendszer nélkül helyezkedtek el, azzal a megszorítással, hogy a település központja továbbra is minden bizonnyal az ásatási terület közepén elhelyezkedő, kisebb, természetes eredetű magaslaton lehetett. A házak tetejét cölöpök tartották, amelyek egykori helye megőrződött a sárga altalajban. Ugyanazokat a típusokat képviselik, mint a késő kelta település épületei, azoktól nem lehet őket megkülönböztetni, legfeljebb a leletanyag alapján. Nem húzható éles határvonal a késő kelta és a már római periódus objektumai és kelta hagyományú tárgyai között sem. Néhány házban sütőkemencék nyomai voltak, illetve a kisméretű karólyukak szövöszékek helyeit mutathatják, mivel a törmelékben szövöszékehehékeket és orsógombokat találtunk. A félig földbe mélyített házakba gyakran ástak tárolóvermeket, melyek néha kiugranak a ház síkjából. Csak a római korra jellemzőek azok az oszlopszerkezetes épületek, amelyek már nem voltak földbe süllyesztve, hanem az épületek tömegét facölöpök tartották (13. kép). Több kerek, sekély gödör is előkerült, melyeknek többfajta rendeltetése is elképzelhető, akár gödörházak is lehettek. A római korban gyakoribbak a szabályos, kerek gödrök, míg a késő kelta gödrök formája szabálytalanabb. Felszíni boronaházak nyomait nem találtuk, és kőépületek sem kerültek elő. A házak körül melléképületekre, ólakra és különféle munka- és szemétdödrökre is szükség volt, amelyek körbevették az egyes házakat. Néhány többhelyiséges, nagyobb méretű épület talán fazekasműhely lehetett. A kerámiaipar létét alátámasztják az itt előkerült csontsimítók is, hozzátevé, hogy nemcsak fazekaskorongon készültek az edények, de továbbra is találunk durva, kézzel készített agyagedényeket, amelyeket esetleg háziipar állított elő.

Bár kevés mezőgazdasági eszköz került elő, a település bizonyára mezőgazdasági jellegű lehetett. Mind a földművelés, mind az állattenyésztés jelentős volt. A leggyakoribb tenyésztett fajta a szarvasmarha volt, amely nemcsak húst, de tejet is adott. Emellett juhot, kecskét, sertést, baromfit és lovat is tartottak. Bizonyosan a római korban jelentek meg a szamarak, a ludak és a macskák. Gyakorik a kutyacsontleletek is, melyek nagyméretű példányoktól származnak, a késő kelta korban húsukat még fogyasztották. Kiegészítő jellege lehetett a vadászatnak és halászatnak: gímszarvasra, vaddisznóra, mezei nyúlra, illetve a római korban már vörös rókára is vadásztak; a halcsontok és pikkelyek között csuka, sügér, kűsz és egyéb helyi fajok maradványai fordultak elő. Különleges lelet néhány mocsári teknős páncéljának töredéke, amelyeket szintén halásztak. A településen több kutat is találtunk, amelyek átmérője lényegesen kisebb volt a jóval szélesebb rézko-

ri kutakénál. A kutakat valószínűleg mind fakarók közé font vékony vesszőkkel bélelték, az egyikben megtaláltuk ennek a nyomát is, ahol a faanyag a magas talajvízszint miatt jó állapotban maradt meg. A település római kori temetője nem került elő, így nem tudjuk, hogy a hamvasztásos vagy a csontvázas temetkezést gyakorolták-e az itt lakók. Sajnos a falu neve nem maradt fenn, lakosai a római hódítás után is minden bizonnyal az egyre inkább romanizált kelta bennszülöttek lehettek. A markomann háborúk pusztításait (Kr. u. 180 körül) azonban valószínűleg ez a település sem élte túl, ahogy sok más pannóniai telep sem. Legalábbis erre lehet következtetni a Kr. u. 3. századra keltezhető leletanyag hiányából (mindazonáltal a leletanyag teljes feldolgozása még nem fejeződött be, ezért ez nem állítható teljes bizonyossággal) és a teljes településen megfigyelhető záró égésrétegből.

A késő római időszakból a modern kori földművelés által erősen megrongált szőrványos telepnymok kerültek elő, elsősorban gödrök és talán egy nagyméretű, oszlopszerkezetes földfelszíni épület. Az újabb megtelepedés ezen időszakát a Kr. u. 4. század második felére tehetjük, II. Constantius császár kisbronzá és egy zárt rétegből előkerült hagymafejes fibula alapján. Valószínűleg a késő római település objektumaihoz tartozhattak egykor a lelőhelyen előkerült falazó-, tetőfedő- és padlótegla-leletek is, csakúgy, mint az itt talált ablaküveg- és mázaskorsó-töredékek. A római kor végére a lelőhely mélyében fekvő részei elingoványosodhattak, hiszen a 4. századi hagymafejes fibula már a római kori objektumokat borító, közel 1 méter vastag fekete, üledékes rétegből került elő.

Ezután egészen az Árpád-korig a terület lakatlan volt, amely korszakból is a lelőhely magasabban fekvő, a patakparttól távolabb eső és ezért szárazabb részén falusias település(rész) nyomait találtuk meg; a település minden bizonnyal a cikádori apátság birtokaihoz tartozott. Vízvezető árkok, különböző rendeltetésű gödrök és szabadtéri tűzhelyek kerültek elő. Tipi-

kus leletek a cserépüstök, durván korongolt fazekak és nagyméretű tárolóedények. Nagy mennyiségben került elő vassalak, valamint egy vasbuca, ami egyértelművé teszi, hogy az Árpád-korban vasgyártás folyt a területen. A néhány itt talált középkori és kora újkori objektum valószínűsíti, hogy a terület részlegesen használatban maradt a következő évszázadokban is, bár valószínűleg már csak szemétdödröket ástak itt, majd a 19. századtól csupán a mezőgazdasági művelés nyomait találtuk.

Sem a késő vaskori kelta és római kori bennszülött, sem a többi történeti korhoz köthető lelőhely nem került teljes egészében feltárássra, hiszen csak az itt azóta már elkészült országút nyomvonalán áshattunk. Míg az őskori és Árpád-kori települések kiterjedése nem becsülhető meg, a késő vaskori és római kori kelta település valószínűleg az egykori Lajvér-patak partjáiig húzódott keleti irányban, nyugati irányban a mai országúton túlnyúlhatott, ahol azonban a termelőszövetkezet gazdasági épületeinek építésekor minden bizonnyal erősen megbolygatták az objektumokat. Északi irányban a település már nem terjedt túl a patakon, délen viszont a 800 méteres feltárási területnél kiterjedése hosszabb volt, bár a megtelepedés nyomai már ritkultak ebben az irányban.

Összegzésként: Bátaszéktől délre egy hosszan elnyúló, falusias patakparti település helyezkedett el a késő kelta és kora római korban. A település fokozatosan romanizálódott, azon-

ban nem találtunk bizonyítékot arra, hogy túlélte volna a markomann háborúkat. A település központi részét is sikerült feltárnunk, ahol szabálytalan rendben helyezkedtek el az egyes lakóépületek és a hozzájuk tartozó különböző gazdasági objektumok. Mindazonáltal, mivel a félig földbe épített, paticsfalú házak élettartama nem volt hosszú, a településen belül a lakóépületek és gazdasági területek helyzete folyton változott. A telepen mind a kelta, mind a római korban jelentős volt a kerámiagyártás és a háziipar. A falu mindössze 4 kilométerre feküdt a *limes*től, ez magyarázza, hogy a Kr. u. 1. század végétől a lakosság erőteljesen romanizálódott, ami elsősorban a mindennapi tárgyakban tükröződött, amellet, hogy a hagyományos formájú és funkciójú eszközök is használatban maradtak. A bátaszéki lelőhely további kutatása fontos információkat hozhat napvilágra a pannoniai továbbélő bennszülött telepekről, hiszen régészeti jelentőségében és kiterjedésében méltán hasonlítható az eddig feltárt legnagyobb méretű továbbélő bennszülött telepekhez (Ménfőcsanak, Szakály, Páty, Budaörs, Balatonlelle, vagy legújabban Budapest, XI. ker., a Budai Skála területén). Ezek a telepeken a római életforma különböző mértékben alakította át az itt élő kelták anyagi kultúráját, többnyire attól függően, hogy milyen távolságban feküdtek a római utaktól és fontosabb központoktól, de – legalábbis a markomann háborúig – gyakran megőrizték falusias jellegüket.

Bibliográfia

A pannoniai továbbélő bennszülött települések alapvető irodalma:

- Nagy L. 1942. „Az eraviszkusz kultúra emlékei Budapest környékén”: Tompa M. (szerk.): *Budapest története I.* Budapest, 236–265.
- Mócsy A. 1959. *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den markomannen Kriegen.* Budapest.
- Petres É. 1965–66. „Beziehungen der keltischen und der römerzeitlichen einheimischen Bevölkerung im 1. und 2. Jh.”: *Alba Regia* 6–7, 197–200.
- Bónis É. 1971. „Die Siedlungsverhältnisse des pannonischen Urbevölkerung und eine Fragen ihres Weiterlebens”: *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 23, 33–38.
- V. Koczur É. 1972. „Gorsium őslakosságának háztípusai”: *Folia Archaeologica* 23, 43–58.
- Gabler D. 1979. „Pannonia megszállásának néhány kérdése a terra sigillaták tükrében”: *Archaeologiai Értesítő* 106, 199–217.
- Mócsy A. 1985. „Die Wege der Ostkelten zum Römertum”: *Mitteilungen der Österreichischen Arbeitsgemeinschaft für Ur- und Frühgeschichte* 35, 89–99.
- Petres É. 1990. „The Problem of Celtic Survival in Pannonia”: *Alba Regia* 24, 7–15.
- Gabler D. 1990–91. „The Shaping of the Life of the La Tène Settlements in the Roman Period”: *Antaeus* 19–20, 51–70.
- Gabler D. 1991. „The Survival of Late La Tène Settlements in the Roman Period”: V. A. Maxfield – M. J. Dobson (szerk.): *Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies.* Exeter, 424–431.
- Visy Zs. 1994. „Die ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in Niederpannonien”: H. Bender – H. Wolf (szerk.): *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein-Donau-Provinzen des Rö-*

- mischen Reiches. Passauer Universitätschriften zur Archäologie* 2. Passau, 421–449.
- Gabler D. 1995. „Die Siedlungen der Ubervölkerung Unterpannoniens in der frühromischen Zeit”: J. Tejral – K. Pietá – J. Rajtár (szerk.): *Germanen und Römer von Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert im Mitteldonauebiet.* Brno, 63–81.
- Gabler D. 1996. „Spätkeltische und römische Siedlungen des 1. nachchristlichen Jahrhunderts im Stadtgebiet von Savaria”: *Arheološki vestnik* 47, 239–247.
- Gabler D. 2003. „Falusi jellegű települések Pannoniában”: Visy Zs. (szerk.): *Magyar régészet az ezredfordulón.* Budapest, 241–243.
- Ottományi K. 2007. „A római kor emlékei Pest megyében (őslakosság, településszerkezet, temetkezés, vallás, betelepített barbárok)”: Torma I. – Fancsalszky G. (szerk.): *Pest megye monográfiája I/1. A kezdetektől a Honfoglalásig.* Budapest, 249–341.
- Budai Balogh T. 2009. „Pannonische Grubenhäuser. Abriss der römerzeitlichen Geschichte der Eingetieften Wohnhäuser”: Bíró Sz. (szerk.): *Ex officina... Studia in honorem Dénes Gabler.* Győr, 77–110.
- Leleković, T. – Rendić-Miočević, A. 2012. „Rural Settlements”: B. Migotti (szerk.): *The Archaeology of Roman Southern Pannonia. The State of Research and Selected Problems in the Croatia Part of the Province of Pannonia.* BAR-IS 2393. Oxford, 279–311.

Fontosabb lelőhely-ismertetések:

- Nagy L. 1942. „A békásmegyeri késő La Tène fazekaskemence”: *Archaeologiai Értesítő* 55, 162–172.
- Nagy T. 1949. „Az albertfalvai romanizált eraviszkusz telep emlékenyaga”: *Antiquitas Hungarica* 3, 49–67.
- Bónis É. 1969. *Die spätkeltische Siedlung Gellérthey-Tabán in Budapest.* *Archaeologica Hungarica* 47. Budapest.

- Gabler D. 1980–81. „Forschungen in der späteisenzeitlich-römerzeitlichen Siedlung von Szakály”: *Mitteilungen des Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 10–11, 71–99.
- Gabler D. 1982. „Aspects of the Development of Late Iron Age Settlements in Transdanubia into Roman Period”: *Studies in the Iron Age of Hungary*. BAR-IS 144. Oxford, 57–127.
- Ottományi K. – Gabler D. 1985. „Római telepek Herceghalom és Páty határában (A pátyi terra sigillata)”: *Studia Comitatus* 17, 185–241.
- Szőnyi E. 1996. „Römerzeitliche Altansässigensiedlung von Ménfőcsanak (Umgebung von Győr)”: *Arheološki vestnik* 47, 249–256.
- H. Kelemen M. – Merczi M. 2002. „Az esztergomi Várhegy 1934–38. évi ásátásának késő kelta és római kori kerámiaja”: *Komárom Megyei Múzeumok Közleményei* 9, 25–72.
- Marton T. – Serlegi G. 2007. „Balatonlelle-Kenderföld”: Belényesi K. – Honti Sz. – Kiss V. (szerk.): *Gördülő idő. Régészeti feltárások az M7-es autópálya Somogy megyei szakaszán Zamárdi és Ordacsehi között*. Kaposvár–Budapest, 139–146.
- Ottományi K. 2007. „A pátyi római telep újabb kutatási eredményei”: *Studia Comitatus* 30, 7–238.
- Beszédes J. – Horváth L. A. 2008. „Őskori és római kori lelőhelyek a Budai Skála bontása során”: *Aquincumi Füzetek* 14, 141–157.
- Ottományi K. (szerk.) 2012. *Római vicus Budaörsön I.* Budapest.
- Mikroszkóppal a régészet szolgálatában. A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat Alkalmazott Természettudományi Laboratóriumában végzett természet- és környezettudományos vizsgálatok bemutatása.* Budapest, 13–16.
- Kreiter A. 2010. „Kerámiavizsgálat”: Pető Á. – Kreiter A. (szerk.): *Mikroszkóppal a régészet szolgálatában. A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat Alkalmazott Természettudományi Laboratóriumában végzett természet- és környezettudományos vizsgálatok bemutatása.* Budapest, 67–68.
- Tugya B. 2010. „A kutyahús fogyasztásának archaeozoológiai bizonyítékai”: Kvassay J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól.* Budapest, 99–106.
- Pánczél P. – Kreiter A. – Szakmány Gy. 2012. „Kelta kerámiák petrográfiai, XRF, SEM-EDS és CL vizsgálatának eredményei Bátaszék–Körtvélyes-dűlő lelőhelyről”: Kreiter A. – Pető Á. – Tugya B. (szerk.): *Környezet – Ember – Kultúra. Az alkalmazott természettudományok és a régészet párbeszéde.* Budapest, 397–410.
- Magyar Zs. 2013. „A pannoniai bennszülött települések története a római hódítás után. Bátaszék, Körtvélyes-dűlő római kori bennszülött telep (Tolna megye) értékelése a jelenleg ismert hasonló helyek tükrében”: *Cserepek-foszlányok-pillanatképek. Rezüméfüzet. A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Interdiszciplináris Doktori Iskola doktoranduszainak a 2013. május 24–25-i prezentáción elhangzott előadásainak rezüméi.* Pécs, 18–21.

A bátaszéki lelőhelyről megjelent részközlemények:

- Czifra Sz. – Magyar Zs. 2008. „A Bátaszék, Kálvárián (56. sz. főút rekonstrukció/I. lelőhely) végzett megelőző feltárás”: Árvai Zs. – Braun O. – Erdélyi E. – Hild Csorba B. – Sárossy P. – Siklódi Cs. (szerk.): *Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat 2007.* Budapest, 10.
- Magyar Zs. 2008. „Archaeology and Archaeologists in Hungary”: *The Archaeologist* 68, 26–27.
- Czifra Sz. – Magyar Zs. 2009. „A Bátaszék, Kálvárián (56. sz. főút rekonstrukció/I. lelőhely) végzett megelőző feltárás”: *Régészeti Kutatások Magyarországon 2008*, 148.
- Horváth Z. 2009. „Geo-archeopedológus munkája a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálatban-a földtani talajtani protokoll (GPP) alkalmazása és esettanulmányok”: *Archeometriai Műhely* 2009/2, 7–10.
- Czifra Sz. 2010. „Bátaszék–Körtvélyes-dűlő (Tolna megye)”: Kvassay J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól.* Budapest, 44–45.
- Horváth Z. 2010. „Földtani és talajtani vizsgálatok (geo-pedológia) alkalmazása a régészeti kutatásban”: Pető Á. – Kreiter A. (szerk.): *A szkíta agyagpecsétlőről szóló rövid híradások:*
- Magyar Zs. 2008. „Archaeology and Archaeologists in Hungary”: *The Archaeologist* 68, 27.
- Bérczi Sz. 2009. „Datahorizon from Eurasia in the 1st Millennium B.C. Scythian Archaeological Treasures in Budapest at the Hungarian National Museum”: *Journal of Eurasian Studies* 1/2, 15–16.
- Bérczi Sz. 2009. „Pompás adathorizont kiállítás a szkíta aranykincsekről a Magyar Nemzeti Múzeumban”: *Mikes Internationál* 9/3, 127–128.
- Kemenczei T. 2008–10. „Funde der skythisch Geprägten Alföld-Gruppe in Transdanubien”: *Folia Archaeologica* 54, 101–102.
- Czifra Sz. 2010. „Bátaszék–Körtvélyes-dűlő (Tolna megye)”: Kvassay J. (szerk.): *Évkönyv és jelentés a K.Ö.SZ. 2008. évi feltárásairól.* Budapest, 44.
- Kreiter A. 2010. „Kerámiavizsgálat”: Pető Á. – Kreiter A. (szerk.): *Mikroszkóppal a régészet szolgálatában. A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat Alkalmazott Természettudományi Laboratóriumában végzett természet- és környezettudományos vizsgálatok bemutatása.* Budapest, 74–75.